

Pregledni znanstveni članek (1.02)

BV 73 (2013) 2, 261—277

UDK: 27-732.4-675(456.31)“1962/1965”:272-528

Besedilo prejeto: 04/2013; sprejeto: 06/2013

Cecilija Oblonšek

Smeri liturgične inkulturacije od koncila do danes

Povzetek: Prispevek prinaša kratek pregled smeri liturgično-inkulturacijskih procesov v vesoljni Cerkvi s posebnim ozirom na Cerkev na Slovenskem od zadnjega koncila do danes. Zaradi značilnosti sodobne kulture nastajajo nove metode liturgične inkulturacije, ki bodo oblikovale bogoslužje, zmožno prenesti nenehne družbene spremembe, in hkrati bogoslužje, ki kulturi omogoča preobrazbo. Ali se po koncilu uresničuje takšna inkulturacija? Ob mnogih zgledih resnično uspelega stapljanja bogoslužnega in vsakdanjega življenja kristjanov dokazujejo zadnji dokumenti Kongregacije za bogoslužje, da je Cerkev tudi ranjena od mnogih zlorab bogoslužja. V Sloveniji je Slovenski medškofijski liturgični svet s svojim delom začrtal odločno smer upoštevanja koncilске prenove, po drugi strani pa danes ugotavljamo, da naša inkulturacija pogosto ostaja na ravni zgolj obrednih prilagoditev in da mnoge direktive *Konstitucije o svetem bogoslužju*, pa tudi smernice Sinode v Cerkvi na Slovenskem še čakajo na uresničitev.

Gljučne besede: liturgija, inkulturacija, kultura, reforma, dejavno sodelovanje

Abstract: **Methods of Liturgical Inculturation from Vatican II until Today**

The article offers a brief overview and analysis of the ways of liturgical inculturation in the universal Church with a special emphasis on the Slovenian Church in the period from Vatican II until today. The instability of culture calls for new methods of liturgical inculturation that will generate a liturgy capable of standing constant social changes and at the same time enabling a change of culture. Has such inculturation been performed since Vatican? Beside many cases of successfully merging liturgy and everyday life of the Christians, the latest documents of the Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments have shown that the Church has also been wounded by many liturgical abuses. On the other hand, some of these documents as well as some actions of the pope raise questions about what has happened to the *aggiornamento* of Vatican II and whether the endeavours of the »reform of the reform« by some people involved do not lead in the direction of pre-Conciliar rigorism. The Slovenian Interdiocesan Liturgical Council outlined a determined direction of following the conciliar renewal, yet it can often be found nowadays that our inculturation has remained just at the level of ritual adjustments. Several directives of the *Constitution on the Sacred Liturgy* as well as the guidelines of the Plenary Council of the Slovenian Church are still waiting for their »happy end«.

Keywords: liturgy, inculturation, culture, reform, active participation

Janez Pavel II. je v posinodalni spodbudi vabil Evropo hkrati k evangelizaciji kulture in k inkulturaciji evangelija (čl. 58). Veliki pomen poznavanja spajanja kulturnih elementov s krščanstvom v preteklosti in po drugi strani skrbno nadzorovano vključevanje narodovih elementov v naše obredje v sedanjem trenutku ter iskanje ustvarjalnega odnosa med krščanskim sporočilom in kulturami v prihodnje kažejo na nujnost razvoja posebne veje znotraj liturgičnih študij – liturgične inkulturacije. Liturgično gibanje in zadnji koncil nista uporabljala izraza inkulturacija,¹ a sta se jasno izrekla o pomenu in o potrebnosti te inkulturacije.

1. Sodobna kultura – izziv inkulturacijskim metodam

Zagotovo so smeri liturgično-inkulturacijskih procesov v krajevnih Cerkvah, ki se z evangelijem srečujejo prvič, drugačne kakor v našem kulturnem okolju, saj je daljšo dobo raslo skupaj s krščansko kulturo. Ta raznolikost pristopov liturgične inkulturacije pa se vendarle stika v samem utelešenju Jezusa Kristusa, ki je privzel človeško telo, se rodil kot človek in živel življenje neke kulture. Zdi se, da liturgična inkulturacija v našem kulturnem okolju ne sme biti v prvi vrsti iskanje nekih novih ali drugačnih modelov obhajanja, ampak naj se vedno bolj kaže potreba po avtentičnosti obhajanja, ki bo uresničevalo Kristusovo skrivnost in s svojo živostjo zdravilo in plemenitilo kulturo današnjega časa (Crnčević 2009, 1). Modeli liturgične inkulturacije zaradi sodobnega družbenega konteksta, za katerega je značilna težnja k zabrisanju nekaterih paradigem v kulturi, zlasti na področju vrednot, kakor drugje v Evropi tudi pri nas ne morejo biti enaki kakor v preteklih stoletjih. Vsakodnevno menjavanje trendov kaže na to, da je kultura ranjena v svojem bistvu in da je potrebna preobrazbe z uporabo tistih elementov, ki ji bodo dali močne temelje, s katerimi bo prenesla družbene spremembe (Crnčević 2009, 17). Slovenski pastoralni načrt v svojem krovnem dokumentu *Pridite in pogledite* opozarja na to problematiko, ko pravi: »Na duha tega časa nismo imuni niti kristjani, zato bomo v Cerkvi na Slovenskem obnovili in širili kulturo poklicanosti.« (PIP 78) Zaradi teh specifičnosti sodobne kulture nastajajo nove metode liturgične inkulturacije, ki bodo oblikovale bogoslužje, zmožno prenesti nenehne družbene spremembe, in hkrati bogoslužje, ki kulturi omogoča preobrazbo. Krščanstvo je vendar od vsega začetka uspešno vplivalo na različne kulture, tako da je vnašalo vanje nove in hkrati evangeliziralo že navzoče vrednote, s tem pa radikalno spreminjalo družbene odnose (Bonomo 1996, 105). Zakaj ne bi bilo to mogoče tudi danes?

2. O liturgični inkulturaciji na koncilu

Konstitucija o svetem bogoslužju je »magna charta« pravilne liturgične inkulturacije,² uradno navodilo o posodobitvi in o preoblikovanju bogoslužja.

¹ V prispevku uporabljam izraz »liturgična inkulturacija« tudi v zvezi z zadnjim koncilom, čeprav se je izraz udomačil pozneje. Šele 4. navodilo *Varietates legitimae* daje prednost neologizmu *inkulturacija* pred izrazom *prilagoditev*, ki ga uporablja *Konstitucija o svetem bogoslužju*.

² Členi 37–40 so jasna izreka inkulturacije liturgije (Chupungco 2003, 4–5).

Njena smer je jasna: inkulturacijsko delo naj izvira iz temeljnih izdaj liturgičnih knjig drugega vatikanskega koncila (gl. B 38, 39, 63b). Tako inkulturacija, strogo rečeno, »ni ustvarjalnost, ampak dinamični prevod osnovnih izdaj liturgičnih knjig v kulturo lokalnih Cerkev. Del metode je z veliko skrbjo raziskati, kaj osnovna izdaja dovoljuje in predlaga, del metode pa je preučiti, kaj nudi ali zahteva kultura. Inkulturacija gradi na obstoječi resničnosti Cerkve in sveta.« (Chupungco 1992, 11) Liturgična inkulturacija torej očitno ne uporablja bližnjic, saj glavne sestavine temeljnih izdaj kličejo k temeljiti raziskavi: Kakšno je zgodovinsko ozadje obravnavanega obreda? Kakšno teologijo prinašajo besedila, obredi in simboli? Kakšne pastoralne in duhovne skrbi uteleša obred? Kakšne možnosti za inkulturacijo ponuja? Tako poudarja tudi B 23: »Da bi se ohranilo zdravo izročilo, pa vendar odprla pot upravičenemu napredku, je treba pred spremembo posameznih delov bogoslužja vedno skrbno opraviti bogoslovne, zgodovinske in pastoralne raziskave.« To je skoraj nemogoča naloga, po drugi strani pa lahko neupoštevanje teh dejstev vodi v liturgične in teološke »nezgode«. ³ Po koncilu so voditelji reforme svoje moči tako usmerili v poglobljeno analizo zakramentov in s tem v pripravljajanje in izdajanje novih liturgičnih knjig. To delo je pomenilo veliko naporov, saj so mnogi obredi zahtevali sestavo povsem novih obrednih besedil in oblik. Velika pokoncilna obogatitev so tudi splošna navodila v liturgičnih knjigah, ki lahko po drugem vatikanskem koncilu »služijo kot bogat in sadov poln vir za katehezo krščanskega uvajanja, kar je novost« (Nocent 2000, 65).

3. Problematika v zvezi z liturgično inkulturacijo

Liturgija je bila vselej izpostavljena nevarnosti, da bi jo razumeli zgolj kot fenomen izražanja kulture. Morda je prav zato veliko lažje in bolj mamljivo, v liturgiji razbirati zgolj kulturno zgodovino zahodne civilizacije in odsevati odrešenijsko pripoved le v kulturoloških utelešenjih krščanskega obreda, manjka pa poglobljajanje v teološko naravo liturgičnih dejanj. Prav iz neskladnosti med zakramentalno-obredno in kulturno dimenzijo izhajajo današnje dileme bodisi regresivne vrnitve v staro bodisi nekritičnega sprejemanja novega. A zgodovina kaže: kjer se je liturgija opirala na eno kulturo in se spreminjala v duhu njenih variacij, je njena današnja usoda ali prebijanje skozi elemente kulture in pogosto ne dovolj kritično prevzemanje teh elementov ali pa umik v neke pretekle »boljše čase« (Žižić 2009, 2). »Konzervativni ritualizem ali progresivni racionalizem z enako mero nerazumevanja gledata na bistvo krščanskega obreda, ki je vedno v odnosu s kulturo, še bolj pa v močnem odnosu s Skrivnostjo.« (5) Po petdesetih letih udejanjanja koncila

³ Chupungco omenja takšno »nezgodo« pri razvoju simbola znotraj zakramenta birme: po 6. stoletju, ko je birmovanje otrok postalo stalna praksa, se je poljub miru, ki ga je prej dal škof odraslemu, predručil v rahel očetovski trepljaj po otrokovem licu. Do 13. stoletja se je ta kretnja v Franciji in v Nemčiji razvila v klofuto, kakor jo je drugače dobil mož, ko mu je bilo podeljeno viteštvo. V teološkem razumevanju je birma tako postala zakrament, ki je otroka opremil z milostjo, povejati se kot Kristusov bojevnik. Prehod od poljuba do klofute je zgled neprimerne inkulturacije in premik od poudarka binkoštnega izliva Svetega Duha k vojaškemu zakramentu je ena od velikih nezgod zakramentalne teologije (Chupungco 1992, 33–34).

smo tako priče po eni strani vernikom, ki jim je *Konstitucija o svetem bogoslužju* vabilo k temu, da se poglobijo v bogoslužna slavlja, zlasti v povezavi s kulturo, po drugi strani pa je treba vzeti v obzir vernike, ki »zavračajo spremembe v bogoslužju in trdno verjamejo, da se je napredek bogoslužja končal pri tridentinskem koncilu.« (Chupungco 2003, 4) Glede situacije v Cerkvi na Slovenskem naši škofje ugotavljajo, da nam je bilo zaradi za nas značilne zmernosti v teologiji in v pastoralni v burnem pokoncilskem času prihranjeno bodisi pretrganje vezi s preteklostjo, ki jo je marsikje povzročila radikalna reformna smer, bodisi poveličevanje preživetne oblike katolištva kot odgovora na prvo skrajnost. Pri nas se je »ustalila zrna teološka in pastoralna smer, ki sprejema izziv novega, ne da bi zato povsem prekinila s starim« (PIP 26). Tudi na področju liturgije smo se zato zagotovo izognili mnogim stranpotem, ki so se rodile po drugih krajevnih Cerkvah in kot posledica tega spodbudile izdajo vedno ostrejših, za mnoge rigorističnih liturgičnih predpisov in njihovo osredotočenost na zlorabe v Cerkvi. Po drugi strani pa zmernost ne sme preiti v pasivnost, ki bi preprečila iskanje novih inkulturacijskih poti in željo po previdni, a rodovitni vključitvi slovenskih kulturnih značilnosti v bogoslužje.

Zadnji koncil je po besedah Janeza Pavla II. kot tipično pastoralni cerkveni zbor želel na podlagi resnic, ki jih je oznanjal, dati slog življenja kristjanom, njihovem načinu mišljenja in ravnanja (Wojtyła 1999, 14–15). A v vesoljni Cerkvi so se hitro po letu 1988 (25 let po izidu konstitucije) razširili članki z vsebino tipa »reforma liturgične reforme«, ki zanikajo in pozabljajo načela koncila (Crnčević 2004, 72). Glede na preteklo pokoncilsko obdobje danes ugotavljamo, da je ob mnogih področjih resnično uspelega stapljanja bogoslužnega in vsakdanjega življenja kristjanov zaznati tudi smer, ki jo je treba korigirati: namesto da bi bilo bogoslužje objektivna, skupnostna izkušnja naše občestvene identitete, občasno postaja prizorišče razkazovanja individualizma in subjektivizma (Searle 2006, 12), značilnega za moderno kulturo.⁴ Benedikt XVI. poudarja negativno smer inkulturacije, ko pravi: »V naši liturgični reformi obstaja tendenca, ki je po mojem mnenju napačna, namreč popolna »inkulturacija« liturgije v moderni svet. Postane naj torej še krajša; in vse, kar je domnevno nerazumljivo, naj se iz nje še bolj odstrani. ... S tem pa je bistvo liturgije in liturgičnih obhajanj prav v temelju napačno umevano.« (Ratzinger 1998, 194) Te kritične besede kažejo na mnoge stranpote bogoslužja in zadnji dokumenti⁵ Kongregacije za bogoslužje dokazujejo, da je Cerkev nedvomno ranjena od

⁴ Poglejmo si problematiko subjektivnosti v realni situaciji – pri obredu poroke. Pogosto smo lahko priče poročni (pa tudi drugi) liturgiji, ki je le minimalno podobna liturgiji Cerkve, s priljubljenimi pesmimi, z osebno nagovarjajočimi odlomki in z dejavnostmi, ki jih ustvarja par sam ali njuni dobronamerni prijatelji ali sorodniki. Čeprav so tradicionalni judovski in krščanski poročni obredi polni podob in so namenjeni temu, da se lahko zaročni par poistoveti s pari, kakor so Adam in Eva, Abraham in Sara, Izak in Rebeka, Jakob in Rahela, je vse to v takšnem primeru prezrto. Vidik zakona kot institucije in tradicije, v katero par stopa, se skoraj ne poudarja, liturgijo pa poskušajo personalizirati in občasno celo improvizirati. Rezultat je ponavadi to, da poroka odseva zaročenca kot posameznika in kot par, a pogosto je to tudi vse (Searle 2006, 1–14). Ob tem se postavlja vprašanje: ali naj prilagajamo liturgijo sebi, spodbujajoč subjektivni pristop k bogoslužju, ali naj se obvežemo, podrediti se obredu in ga spoštovati v njegovi objektivnosti?

⁵ Kar zadeva smernice vesoljne Cerkve, ugotavlja Krajnc, da je ponekod »sicer dobrodošla želja po izboljšanju liturgije zašla v zelo polemično in celo polarizirano smer. K temu so po vsej verjetnosti prispevale tudi nekatere odločitve Kongregacije za bogoslužje in disciplino zakramentov v zadnjem desetletju, ki

mnogih zlorab bogoslužja, po drugi strani pa prikazujejo pokoncilsko inkulturacijo precej enostransko in pozablajo na neskončno število zlasti mladih lokalnih Cerkev, ki jim inkulturacija uspeva, ki bogoslužje oblikujejo tako, da se v njih rojevajo živa občestva, zmožna prekvášati kulturo, v kateri živijo. Krivde za stranpoti torej ne gre naprtiti konstituciji in njenim razlagam ali zaradi njih celo razvrednotiti pomembnosti inkulturacije. Tako Benedikt XVI. opozarja, da so se dogajale marsikateri zlorabe, a to še ne zanika pravilnosti načela prilagajanja (Benedikt XVI. 2007, čl. 54).

Direktno za same metode liturgične inkulturacije velja očitek, da zahodna Cerkev ne more biti uspešna na področju inkulturacije in razumeti kultur, ki so zunaj njene zgodovine, in biti v živem stiku z njimi, če ni zmožna razumeti globokih kulturnih sprememb v svojem lastnem horizontu in se spoprijeti z njimi. Kritiki očitajo, da Cerkev, ki se je zavezala k izvajanju inkulturacije, vztrajno ponuja svoje najgloblje resnice v kulturno ozko uokvirjenih vzorcih in filozofskih sistemih in v jeziku ter v kulturi sveta, ki več ne obstaja (Worgul 1996, 50). Katoliški svet tako po mnenju nekaterih šele začenja razumevati dinamiko inkulturacije in velikanske izzive, ki jih inkulturacija prinaša.

4. Liturgična inkulturacija v Cerkvi na Slovenskem

Cerkev na Slovenskem je skrbno spremljala potek drugega vatikanskega koncila; slovenski prevod *Konstitucije o svetem bogoslužju* je izšel le dva meseca po izidu na cerkvenem zboru, v podobno kratkem časovnem presledku tudi prvo in drugo navodilo za pravilno izvajanje konstitucije. Pri prevajanju knjig iz latinskih izvirnikov smo bili med prvimi v Evropi in na svetu. Naši škofje so želeli hitro po koncilu izpeljati njegove odloke in so nekaj let po koncilu sprejeli sklep, da se izvede narodna sinoda, a je ta ideja leta 1970 ugasnila, Cerkev pa se je usmerila v tako imenovano prenavo (Kvaternik 2008, 1). Slovenski medškofijski liturgični svet je leta 1981 po vzoru Kaczynskega in njegove zbirke liturgičnega gradiva izdal knjigo *Prenovljeno bogoslužje*, ki prinaša zbrana navodila, poprej razmnožena samo z okrožnicami ali pa niti to ne (Prenovljeno bogoslužje 1981, 7.3). V obdobju po letu 1980, ko je prenova nekako zamrla (Kvaternik 2008, 1), so škofije ločeno organizirale pastoralna zborovanja, sinoda ali plenarni zbor pa se je sestel leta 1997. Sinoda je realno ocenila situacijo obredja v Cerkvi na Slovenskem: »Čeprav so znamenja in simboli (besede, kretnje, drže, stvari) vzeti iz vsakdanjega življenja, mnogi, celo nedeljniki, pogosto ne razumejo njihovega sporočila. Prav zaradi tega je potrebno, da ponovno premislimo, kako bogoslužne obrede inkulturirati v slovenski prostor.« (PZ 113) Vendar pa petnajst let po sinodi mnoge smernice še ve-

so na neki način tlakovale pot nastajajočemu »restavratorskemu gibanju« v bogoslužju. (Krajnc 2010, 50) Omenja navodilo *Liturgiam authenticam*, tretjo izdajo Splošne ureditve rimskega misala, Navodilo o zakramentu odrešenja, ki je osredinjeno predvsem na napake in zlorabe, in apostolsko pismo motu proprio *Summorum pontificum* (Krajnc 2010, 50). Vsi ti dokumenti in nekatera papeževa dejanja zbujaajo pri mnogih vprašanje, kaj se je zgodilo s koncilskim »*aggiornamentom*« in ali ne vodi, na primer, papežev motu proprio v smer predkoncilskega rigorizma.

dno niso udejanjene, skoraj enajst let po razglasitvi Sklepnega dokumenta pa je Cerkev na Slovenskem vendarle dočkala slovenski pastoralni načrt. Ta pot je bila potrebna, »da lahko danes z večjo jasnostjo in odločnostjo razmišljamo o novi evangelizaciji in o prihodnosti Cerkve na Slovenskem« (2).

Naglica pri prevajanju liturgičnih knjig iz izvirnika ne more uresničiti namena liturgične prenove – srečanja liturgije s kulturo naroda (Potočnik 1984, 60). Prevodi so šele začetek zблиževanja prenovljenega rimskega obreda s slovenskim okoljem, sam prevod še ne pomeni prevzema izražanja neke kulture. Tem obrednim knjigam je po Krajnčevih besedah treba dati »pečat slovenske duše, kulture in običajev« (Krajnc 2000, 161–162). Ugotavljamo torej, da naša inkulturacija pogosto ostaja na ravni zgolj obrednih prilagoditev, resnično inkulturirana liturgija pa naj bi bila »tista, katere oblike, jezik, obredi, simboli in umetniško izrazje odsevajo kulturne vzorce lokalne Cerkve« (Chupungco 1992, 37).

Pa vendar je v členih sinode, ki obravnavajo ureditev bogoslužja, moč zaznati tesno povezavo med pastoralnim in liturgičnim področjem, to pa lahko budi upanje na pravo smer inkulturacije v prihodnje, saj Chupungco poudarja, da so prav pastoralne potrebe skupnosti, ki nekaj obhaja, tiste, ki bodo odrejale najprimernejšo obliko inkulturacije (37). Po zgledu italijanske škofovske konference je tako treba negovati »evharistično občestvo«, ki bo iz resničnega obhajanja Gospodovega dne dobivalo moč za misijonsko poslanstvo »*ad gentes*« in bo kot skupnost in kot posamezniki postajalo odprto za obrobne kristjane; z javnim angažiranjem, prek družbenih občil, katehez itd. bo najbolj pristno inkulturiralo Kristusov nauk v današnji čas (Italijanska škofovska konferenca 2002, čl. 46–62).

Situacija angleško govorečih Cerkev, ki so pred kratkim pripravile tretjo izdajo *Rimskega misala*, nam je lahko v poduk, da bomo v enaki situaciji, ki nas čaka, prepoznali izziv in priložnost za poglobljeno liturgično vzgojo. Angleško govoreče Cerkev se zavedajo, da je treba trenutek, ko je veliko pozornosti usmerjene v obhajanje evharistije in v formulacije novega prevoda, izkoristiti tudi za obnovljeno razumevanje teologije liturgije. Zato vidijo trenutno situacijo kot »priložnost za pomembno liturgično oblikovanje, ki je bilo takoj po koncilu morda spregledano« (DeGrocco 2010, 117). Da bi v Cerkvi na Slovenskem z veseljem pričakovali, in ko pride čas, izkoristili priložnost, ki je pred nami – priložnost, poudarjati sporočilnost bogoslužja, obogateneza z vrednotami in s tradicijo slovenskega naroda!

Reference

- Benedikt XVI.** 2007. *Evharistija, zakrament ljubezni* [Posinodalna apostolska spodbuda]. CD 113. Ljubljana: Družina.
- Bonomo, Lucio.** 1996. Celebrare nell'attuale contesto culturale. V: *Liturgia e cultura: »Se uno è in Cristo è una creatura nuova«* (2 Cor 5,17), 94–119. Rim: C.L.V. – Edizioni liturgiche.
- Chupungco, Anscar J.** 1992. *Liturgical inculturation: Sacramentals, religiosity, and catechesis*. Minnesota: Liturgical press.
- . 2003. Inculturation of Worship: Forty Years of Progress and Tradition. http://scholar.valpo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1109&context=ils_papers (pridobljeno 12. 2. 2013).
- Crničević, Ante.** 2004. Jesmo li potrebni nove liturgijske obnove? Uz 40. obljetnicu konstitucije »Sacrosanctum Concilium«. *Služba božja* 44, št. 1:72–80.
- . 2009. Božje otajstvo u ruhu kulture. *Živo vrelo* 26:13–17.
- . 2009. Kako tkati kršćansku kulturu? *Živo vrelo* 26:1.
- DeGrosso, Joseph.** 2010. Called To Participate: Theological, Ritual, And Social Perspectives: Book review. *Seat of wisdom* 1:117–119.
- Italijanska škofovska konferenca.** 2002. *Kako oznanjevati evangelij v svetu, ki se spreminja*. CD 95. Ljubljana: Družina;
- Janez Pavel II.** 2003. *Cerkev v Evropi* [Posinodalna apostolska spodbuda]. CD 103. Ljubljana: Družina.
- Krajnc, Slavko.** 2000. Inkulturacija bogoslužja. V: *Teologija na prelomu časov: Zbornik ob 80-letnici Teološke fakultete*, 156–162. Ljubljana: TEOF UL.
- . 2010. Katoliškemu bogoslužju ni lasten ne laksizem ne rigorizem. *Tretji dan* 39, št. 9/10:45–51.
- Kvaternik, Peter.** 2008. Nedokončani sinodalni procesi v Sloveniji. *Bogoslovni vestnik* 68:257–264.
- Nocent, Adrien.** 2000. Christian initiation in the roman church from the fifth century until Vatican II. V: *Handbook for liturgical studies. Sacraments and sacramentals*, 49–90. Zv. 4. Ur. Anscar J. Chupungco. Collegeville Minnesota: The liturgical press.
- Plenarni zbor Cerkve na Slovenskem.** 2002. *Izberi življenje: Sklepni dokument*. Ljubljana: Družina.
- Potočnik, Ignacij.** 1984. Pota in stranpota bogoslužne preнове. V: *20 let po koncilu: Zbornik predavanj s teološkega tečaja*. Ljubljana: Medškofjski odbor za študente.
- Ratzinger, Joseph.** 1998. *Sol zemlje: Krščanstvo in katoliška Cerkev ob prelomu tisočletja*. Ljubljana: Družina.
- Searle, Mark.** 2006. *Called to participate*. Minnesota: Liturgical press.
- Slovenska škofovska konferenca.** 2012. *Pridite in pogledite: Slovenski pastoralni načrt*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.
- Slovenski medškofjski liturgični svet.** 1981. *Prenovljeno bogoslužje: Zbirka navodil*. Ljubljana: Nadškofjski ordinariat.
- Wojtyła, Karol.** 1999. *K izviru preнове: Študija o izvajanju 2. vaticanskega koncila*. Bistrica pri Trzinu: Župnijski urad.
- Worgul, George. S. ml.** 1996. Inculturation and root metaphors. V: *Liturgy and inculturation: Introduction*, 40–51. Leuven: Peeters.
- Žižić, Ivica.** 2009. Liturgija i kultura u susretu. *Živo vrelo* 26:2–6.